

УДК 343.353

СЛУЖБОВА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ СЛУЖБОВОЇ НЕДБАЛОСТІ

Рак С.В., асистент кафедри
кримінального та адміністративного права і процесу
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджується поняття службової особи як суб'єкта злочину, передбаченого ст. 367 Кримінального кодексу. Автор розглядає ознаки службової особи та її види у контексті аналізу чинного законодавства. Пропонується шляхом внесення уточнень у ч. 3 ст. 18 Кримінального кодексу визнати фізичних осіб-підприємців службовими особами у випадках, коли вони виступають роботодавцями.

Ключові слова: службова недбалість, службова особа, функції, фізична особа-підприємець.

В статье исследуется понятие служебного лица как субъекта преступления, предусмотренного ст. 367 Уголовного кодекса. Автор рассматривает признаки служебного лица и его виды в контексте анализа действующего законодательства. Предлагается путем внесения уточнений в ч. 3 ст. 18 Уголовного кодекса признать физических лиц-предпринимателей служебными лицами в случаях, когда они выступают работодателями.

Ключевые слова: служебная халатность, служебное лицо, функции, физическое лицо-предприниматель.

Rak S.V. THE OFFICIAL AS A SUBJECT OF THE OFFICIAL NEGLIGENCE

This article is dedicated to the concept of the official as a subject of a crime under the Article 367 of the Criminal Code. The author considers the characteristics of the official and its types in the context of the analysis of the current legislation. It is proposed by clarification in p. 3 of the Article 18 of the Criminal Code to recognize an individual entrepreneur as an official in cases when they are employers.

Key words: official negligence, the official, functions, individual entrepreneur.

Постановка проблеми. Кожен науковець, кожен практик, аналізуючи склад злочину, надає важливого значення такому елементу, як суб'єкт, особливо, коли протиправне діяння вчиняється особою, котра має ознаки спеціального суб'єкта злочину. Адже у логічному процесі кваліфікації злочину першочергово увага звертається саме на спеціальні ознаки суб'єкта, а потім уже встановлюються такі загальні ознаки, як вік та осудність. Одним із видів спеціального суб'єкта злочину виступає службова особа.

Сьогодні попередження та протидія злочинам, вчиненим службовою особою, є важливим завданням нашої держави. Правильна діяльність державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування, юридичних осіб як публічного, так і приватного права залежить від добросовісного та відповідально-го ставлення службових осіб до своїх функцій. Шкода, заподіяна недбалим ставленням осіб до службових обов'язків, вимірюється не лише матеріальними критеріями, оскільки полягає й у порушенні законних прав та інтересів громадян, підриві авторитету держави та уповноважених нею органів.

Саме тому метою нашого дослідження є з'ясування особливостей визначення службової особи як суб'єкта злочину «службова недбалість».

Ступінь розробленості проблеми. Службова особа як спеціальний суб'єкт злочину є предметом досліджень багатьох науковців, зокрема П.П. Андрушка, Л.П. Брич, О.О. Дудорова, В.М. Киричка, Р.Л. Максимовича, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, Т.І. Слуцької, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка та ін. Автор статті розглядає службову особу як суб'єкта злочину «службова недбалість».

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття службової особи закріплено у ч. 3 та 4 ст. 18 Кримінального кодексу (далі – КК) та п. 1–2 примітки до ст. 364 КК.

Останні зміни до ч. 3 ст. 18 КК, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 07 квітня 2011 р. № 3207-VI (далі – Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI) [1], диференціювали відповідальність осіб, які обіймають в юридичних особах посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, залежно від того, яким є юридичний статус такої юридичної особи – є вона юридичною особою приватного чи публічного права [2]. Слід зазначити, що у тексті чинного КК немає термінів «публічного» та «приватного права», що є недоліком законодавчої техніки. Можна зробити такий висновок, порівнюючи ч. 3, 4 ст. 18 КК та п. 1–2 примітки до ст. 364 КК, але текст диспозиції необхідно вдосконалювати.

Зі змісту ст. 367 КК можемо констатувати, що у визначенні суб'єкту даного злочину необхідно керуватися ч. 3, 4 ст. 18 КК, тобто суб'єктами службової недбалості виступають як службові особи публічного права, так і службові особи приватного права. У контексті хотілося б відзначити, що з проаналізованих нами 500 судових справ у 80% випадках до кримінальної відповідальності за службову недбалість притягувалися службові особи публічного права.

Розкриття поняття службової особи публічного права ми здійснюватимемо на підставі аналізу ч. 3 та 4 ст. 18 КК. Законода-

вещь, наводячи у ч. 1 примітки до ст. 364 КК визначення поняття «службова особа», зазначив, що воно застосовується для ст. 364, 368, 368-2, 369 КК. Тому вважаємо за доцільне керуватися положеннями ч. 3 та 4 ст. 18 КК у контексті розгляду нашого питання.

В.І. Тютюгін виділяє кілька категорій службових осіб публічного права [3, с. 13–14]. У нашому дослідженні опиратимемося на критерії, наведені науковцем. Отже, першим видом є особи, які постійно, тимчасово або за спеціальними повноваженнями здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування.

Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. № 5 (далі – ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 5) дано визначення представників влади (це – працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості) [4]. Безперечно, ми можемо використовувати дане визначення, однак слід зважати, що за 16 років після появи постанови відбулося чимало змін у законодавстві, тож ми застосовуємо її лише у частині, що не суперечить чинному законодавству. Зокрема, до внесення змін Законом України від 07 квітня 2011 р. № 3207-VI у ч. 3 ст. 18 КК вказувалося на здійснення функцій «представниками влади». Сьогодні у діючій редакції Закону зазначається «представниками влади або місцевого самоврядування», на обіймання посад «в органах державної влади або місцевого самоврядування».

Тому науковці, досліджуючи злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зазначають, що представниками влади та місцевого самоврядування є «працівники державних органів, органів місцевого самоврядування та їх апарату, які діють від імені цих органів (за їх дорученням) і у межах своєї компетенції здійснюють їх функції» [3, с. 14].

Слід наголосити, що особа може визнаватися представником влади чи органів місцевого самоврядування, навіть перебуваючи на посаді рядового поліцейського чи члена громадського формування з охорони громадського порядку під час виконання ним обов'язків [5, с. 44].

Переходимо до характеристики другої категорії службових осіб публічного права. До них належать особи, котрі постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, місцевого самоврядування, на державних, комунальних підприємствах, в установах, організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням.

ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 5 дано визначення поняттю «організаційно-розпорядчі обов'язки». Ч. 3 ст. 18 КК вказує на організаційно-розпорядчі функції. Загалом вважаємо цілком слушною позицію Р.Л. Максимовича, котрий обґрунтовує погляди науковців на

дану проблематику і погоджується із думкою П.П. Андрушка та А.А. Стрижівської [6, с. 28], що поняття «функції» ширше, ніж поняття «обов'язки» [7, с. 129–130].

В.М. Киричко вважає, що заміна у Законі поняття «обов'язки» на поняття «функції» є спробою законодавця здійснити термінологічну уніфікацію. Поняття «функції» є більш доцільним, на думку науковця, оскільки його розкриття передбачає як аналіз прав та обов'язків службових осіб, так і правових приписів, що передбачають завдання та напрями діяльності характеризованого нами суб'єкта злочину [8, с. 38].

Крім того, як уже зазначалося вище, ми використовуємо ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 5 лише у частині, положення якої не втратили актуальності сьогодні. Тож нововведений термін «функції» дозволяє більш ґрунтовно розкрити особливості правового статусу службових осіб.

До організаційно-розпорядчих функцій відносять керівництво колективом, здійснення функцій із підбору кадрів, організацію праці чи підтримання дисципліни, застосування примусових заходів та заохочення [4; 7, с. 133–134; 8, с. 37].

Щодо адміністративно-господарських функцій, то до них належать обов'язки з управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо) [4]. Такі функції виконують начальники планово-господарських, постачальних, фінансових відділів та служб, завідувачі складів, магазинів, майстерень, їх заступники, керівники відділів підприємств тощо [3, с. 15; 8, с. 38].

Слід зауважити, що нерідко службова особа, поряд із організаційно-розпорядчими функціями, виконує адміністративно-господарські функції (головний бухгалтер), а також є представником влади (голова обласної державної адміністрації, сільський голова тощо).

Тепер щодо службових осіб, котрі виконують організаційно-розпорядчі функції чи адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням. Безумовно, такі функції має право делегувати особі лише уповноважена на те особа чи уповноважений орган. Правомочними органами є: 1) уповноважені органи державної влади чи місцевого самоврядування; 2) центральні органи державного управління зі спеціальним статусом; 3) повноважний орган чи 4) повноважна особа підприємства, установи, організації; 5) суд; 6) закон [3, с. 14]. Необхідно зауважити, що делегування функцій відбувається в установленому законом порядку. Особа не може вважатися службовою, коли вона без законних підстав самовільно присвоює владні повноваження. Відповідальність при цьому настає за ст. 353 КК [8, с. 39].

Законодавець не наводить вичерпного переліку службових осіб, які виконують організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції. Цілком погоджуємося з думкою Р.Л. Максимовича, що це є недоцільним, адже динамічний розвиток суспільства

сьогодні зумовлює появу нових посад; особи, котрі обіймають їх, наділені ознаками службової особи. Деякі посади зникають, у деяких змінюються назви [7, с. 131].

До третьої категорії службових осіб публічного права належать особи, котрі постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій у державних чи комунальних підприємствах, установах, організаціях. До останніх належать юридичні особи, у статутному фонді яких державна чи комунальна частка перевищує 50% або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства (абз. 2 п. 1 примітки до ст. 364 КК).

Відповідно до п. 4 ст. 18 КК, службовими особами публічного права також визнаються: 1) посадові особи іноземних держав, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави; 2) присяжні засідателі іноземних судів; 3) інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави: для державного органу або державного підприємства; 4) іноземні третейські судді; 5) особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому; 6) посадові особи міжнародних організацій, а саме працівники міжнародних організацій чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені; 7) члени міжнародних парламентських асамблей, учасниками яких є Україна; 8) судді; 9) посадові особи міжнародних судів.

Наступним кроком у нашому дослідженні стане розгляд питання щодо такого суб'єкта злочину «службова недбалість», як службова особа приватного права. Аналіз судової практики у справах про службову недбалість свідчить, що до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 367 КК, у 20% випадках (99 судових справ із 500) притягувалася саме службова особа приватного права.

Встановленням змісту поняття «службова особа приватного права» сьогодні займаються теоретики, оскільки воно не закріплено на законодавчому рівні. Дослідники погоджуються, що такі особи здійснюють організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції у юридичних особах приватного права. Останніми, відповідно, вважаються такі юридичні особи, у статутному фонді яких державна чи комунальна частка є менша за 50% або не становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства. Функції особа може здійснювати постійно чи тимчасово; повноваження на їх виконання можуть отримуватися особою у зв'язку з обійманням певних посад або ж делегуватися їй спеціальним органом [8, с. 41; 3, с. 16].

У контексті нашого дослідження важливим є з'ясування питання правомірності притягнення до кримінальної відповідальності за службову недбалість фізичних осіб-підприєм-

ців. Особливості правового статусу цих осіб викликають питання і в теоретиків, і у практиків. Законодавець надав відповідні роз'яснення, щоб унеможливити злиття правового статусу фізичної особи-підприємця та правового статусу юридичної особи, спробував показати відмінності їх правової природи [9]. Проте досі залишається актуальною проблема можливості визнання фізичних осіб-підприємців службовими особами. Це питання не вирішене на рівні кримінального закону, і тому обговорюється провідними науковцями.

Деякі науковці, з огляду на роз'яснення ППВСУ «Про деякі питання застосування законодавства за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 08 жовтня 2004 р. № 15 [10], аналізуючи норми чинного законодавства, переконливо стверджують, що фізична особа-підприємець не є службовою особою [11, с. 195–200; 7, с. 229–230].

Науковці, котрі займають протилежну позицію, зазначають, що сам факт реєстрації особи як суб'єкта підприємницької діяльності не є підставою вважати її службовою. Однак ця категорія осіб може визнаватися службовими і, відповідно, виступати суб'єктами злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Це є закономірним і логічним, коли фізична особа-підприємець, виступаючи роботодавцем у трудових відносинах із працівниками, найнятими власне для оптимізації підприємницької діяльності, виконує щодо них організаційно-розпорядчі функції. Коли ж фізична особа, зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, не є роботодавцем, відповідальність її як службової особи виключається [12, с. 730; 13, с. 1050].

О.О. Дудоров, фактично відстоюючи позицію, що фізичні особи-підприємці не є суб'єктами злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, допускає можливість притягнення цієї категорії осіб до кримінальної відповідальності за службову недбалість. Це – випадки, коли фізична-особа-підприємець має у своєму підпорядкуванні працівників, котрі працюють на неї за трудовим договором. Науковець зазначає, що організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції покладаються на таку особу законом, і тому є всі підстави вважати її службовою [14, с. 427–428].

Загалом правовий статус фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності визначається нормами цивільного (гл. 5 Цивільного кодексу України) та господарського законодавства (ст. 128 Господарського кодексу України (далі – ГК). Відповідно до ст. 42 ГК, така особа має право здійснювати комерційну господарську діяльність, якою визнається самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність із метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003 р. № 755-IV [15] регулюється державна реєстрація фізичної особи як суб'єкта підпри-

емницької діяльності. Фізична особа-підприємець має право наймати працівників шляхом укладення з ними трудового договору (ст. 21 Кодексу Законів про працю України). Відповідно до пп. 2 п. 291.4 Податкового кодексу України (далі – ПК), кількість найманих осіб не повинна перевищувати 10 осіб (для 2 категорії).

Судові рішення у контексті притягнення фізичних осіб-підприємців до кримінальної відповідальності доволі суперечливі. Цілком логічним видається кваліфікація діяння, вчиненого громадянином К., зареєстрованим як фізична особа-підприємець, за ч. 1 ст. 367 КК Новотроїцьким районним судом Херсонської області. Відповідно до обставин справи, обвинувачений не зазначив у звітних деклараціях дані про нарахування суми збору за спеціальне водокористування поверхневих вод. Суд, обґрунтовуючи притягнення до відповідальності громадянина К., зауважив, що він, здійснюючи управління трудовим колективом, виконує організаційно-розпорядчі функції, тому є службовою особою і, відповідно, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 367 КК [16].

Питання викликає вирок Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 13 червня 2016 р. Відповідно до обставин справи, громадянин Г., зареєстрований як фізична особа-підприємець, уклав договір про надання послуг технічного нагляду за виконанням робіт на об'єкті будівництва. У вирокі зазначено, що громадянин Г. виконував організаційно-розпорядчі функції, якими був наділений КЗОЗ ДМР «ЦПМСД № 2». Крім того, додатковим аргументом суду була вказівка, що фізична особа-підприємець мав кваліфікаційний сертифікат інженера технічного нагляду [17]. Звичайно, якщо громадянин К. доручив нагляд за будівництвом найманим працівникам, а сам повинен був проконтролювати їх роботу, то він мав організаційно-розпорядчі функції, був службовою особою. Однак, якщо громадянин К. не був роботодавцем, а працював на умовах цивільного договору, то він не може визнаватися службовою особою.

Ще більші сумніви викликає правомірність притягнення до кримінальної відповідальності за службову недбалість Димитровським міським судом Донецької області громадянина А., зареєстрованого як фізична особа-підприємець. У судовому рішенні від 22 листопада 2016 р. зазначено, що обвинувачений підписав видаткові накладні, не перевірявши поставку товару. Не вказано, чи мав громадянин А. найманих працівників, на якій підставі його визнано службовою особою і суб'єктом злочину, передбаченого ст. 367 КК [18].

Безперечно, у вирішенні питання визнання фізичних осіб-підприємців службовими особами необхідно виходити з їх правового статусу та положень ч. 3 ст. 18 КК. Саме визначення поняття «службова особа» дає підстави стверджувати, що теоретично фізична особа-підприємець може визнаватися службовою, коли законом на неї покладаються організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції. Не може підда-

ватися сумніву факт, що фізична особа, котра наймає працівників за трудовим договором, розширює межі своєї діяльності. По-перше, вона набуває прав та обов'язків роботодавця (пп. 14.1.222 ПК, ст. 1 Закону України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22 червня 2012 р. № 5026-VI). По-друге, характеризуючи вище організаційно-розпорядчі функції, ми зазначали, що такими є керівництво колективом, здійснення функцій із підбору кадрів, організації праці і т. д. Фізична особа-підприємець, виступаючи роботодавцем, автоматично законом наділяється даними функціями і набуває ознак службової особи.

Проте, відповідно до принципів кримінального права, зокрема компоненту *lex stricta* принципу законності, котрий знайшов своє відображення у ст. 7 Конвенції про захист прав та основоположних свобод та у ст. 62 Конституції України, усі сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого, тож ми не можемо допускати розширене тлумачення закону.

Із цієї ситуації вбачається такий вихід. На нашу думку, необхідним є внесення деяких уточнень у ч. 3 ст. 18 КК щодо вживання таких понять, як «підприємства», «установи», «організації». Дані формулювання вважаються застарілими і неактуальними у контексті останніх змін у кримінальному законодавстві. Пропонуємо зупинитися законодавцю на формулюванні «суб'єкти господарювання». Останнє логічно включає юридичних осіб публічного права, юридичних осіб приватного права та фізичних осіб-підприємців. На нашу думку, це було б цілком логічним кроком із огляду на активну динаміку суспільних відносин і автоматично вирішило б питання визнання фізичної особи-підприємця службовою особою і суб'єктом службової недбалості зокрема.

Висновки. Узагальнюючи наведене, зазначимо, що:

1) аналіз видів службової особи як суб'єкта службової недбалості слід здійснювати, виходячи із тексту ч. 3 ст. 18 КК;

2) характеризуючи категорії службових осіб публічного права, слід зважати, що поняття «представники влади», «організаційно-розпорядчі обов'язки» та «адміністративно-господарські обов'язки», наведені ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 5, сьогодні вимагають уточнень і можуть застосовуватися лише у частині, що не суперечить чинному законодавству;

3) уявляється доцільним запропонувати внесення деяких уточнень до п. 3 ст. 18 КК, зокрема такі поняття, як «підприємства», «установи», «організації» замінити терміном «суб'єкти господарювання»;

4) визнати фізичних осіб-підприємців, котрі мають у підпорядкуванні найманих працівників, службовими особами та, відповідно, суб'єктами службової недбалості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 07 квітня 2011 р. № 3207-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>.

2. Андрушко П.П. Службова особа як спеціальний суб'єкт злочину. Юридичний вісник України. 2010. № 24. URL: http://www.yurinc.com.ua/legal_practice/analychna_yurysprudentsiia/sluzhbova_osoba_yak_spetsialnyi_subiekt_zlochynu-publication/.
3. Тютюгін В.І., Гродецький Ю.В., Гізімчук С.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: навч.-практ. посіб. / за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2014. 232 с.
4. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>.
5. Савченко А.В., Кришевич О.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / за ред. В.І. Шакуна. Київ: Алерта, 2012. 160 с.
6. Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 Кримінального кодексу України): кримінально-правова характеристика. Вісник Верховного Суду України. 2005. № 2. С. 26–35.
7. Максимович Р.Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 304 с.
8. Киричко В.М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків: Право, 2013. 424 с.
9. Статус фізичної особи-підприємця: особливості застосування законодавства: роз'яснення Міністерства юстиції України від 14 січня 2011 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-11>.
10. Про деякі питання застосування законодавства за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 08 жовтня 2004 р. № 15. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04>.
11. Андрушко П.П. Стрижевська А.А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика: навч. посіб. Київ: Юрисконсульт, 2006. 342 с.
12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с.
14. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 2. Луганськ: Елтон-2, 2012. 780 с.
15. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.
16. Ухвала Новотроїцького районного суду Херсонської області 05 березня 2014 р. № 662/2525/13к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37495765>.
17. Вирок Заводського районного суду м. Дніпро-дзержинська Дніпропетровської області від 13 червня 2016 р. № 208/3357/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58561809>.
18. Ухвала Димитровського міського суду Донецької області від 22 листопада 2016 р. № 226/1388/16к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62861709>.
19. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України від 22 червня 2012 р. № 5026-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>.